

Mehmed Galib'in Balikhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey ile ortaklaşa kaleme aldığı, *Pe-yâm-ı Sabah* gazetesinde düzensiz bir şekilde yayımlanan "On Üçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâlî" başlıklı yazı dizisi (17 Kasım 1919 – 25 Nisan 1921 tarihleri arasında otuz sekiz bölüm halinde) daha sonra kısmen sadeleştirilerek *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız* adıyla tekrar neşredilmiştir (haz. Fahri Çetin Derin, I-II, İstanbul 1977). Mehmed Galib'in en önemli çalışması Mustafa Nûri Paşa'nın *Netâ-yicü'l-vukûât*'ının neşridir. Mustafa Nûri Paşa'nın ilk üç cildini hayatta iken yayımladığı (1294-1296), ancak IV. cildini yayımlama fırsatı bulamadığı bu eserini dört cilt halinde neşretmiştir. Ayrıca *Netâ-yicü'l-vukûât*'in devamını yazacağını duyurmuşsa da bunu gerçekleştirememiştir. Mehmed Galib, yayımlama imkânı bulamadığı *Kırım Seferinde Bâb-ı Âlî* adlı eserinden iktibaslarla bulunduğu gibi Âli Paşa'nın kendisinde bulunan yazılarından *Muharrefât-ı Âli Paşa* adıyla bir eser meydana getirmek istediğini belirtmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, XIX, 105-106; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 148; Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1955, s. 20, 65-67; Ömer Akbulut, *Trabzon-Cumhuriyet'ten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon 1955, s. 178; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 18-19, 257-259, 268-269, 300-302, 318-319, 335-336; Âsaf Tuğay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1961, s. 316; Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, III, 161; M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlân Olundu*, Kastamonu 1968, s. 106-107; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 117; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1986, II, 274, 359-363; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 164-210; a.mlf., "Hariciye İle Mülkiye Arasında Mehmed Galib Bey", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 2, İstanbul 1997, s. 75-91; Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 56, 81.

ALİ BİRİNCİ

MEHMED HÂDÎ

(1879-1920)

Azerbaycanlı şair.

Şirvan'ın Şamahı şehrinde doğdu. Asıl adı Ağa Mehmed, mahlası "Hâdî"dir. Babası Hacı Ebdüselim'den dolayı Ebdüselimzâde lakabıyla anılır. On yaşında iken yoksul bir işçi olan babası vefat etti, annesi tekrar evlendiği için iki kız kardeşiyle birlikte babaannesi ve amcasının hi-

mayesine girdi. İki yıl sonra amcası ve ardından babaannesi ölünce akrabaları Hâdî'yi ve kardeşlerini himayelerine aldılar. Hâdî dönemin tanınmış aydınlarından gazeteci Mustafa Lutfi'nin yanında kaldı. 1900 yıllarında Mustafa Lutfi Heşterhan'a (Astarhan / Ejderhan) göç edince Hâdî halasının yanına yerleşti. On dokuz-yirmi yaşlarında medrese tahsilini yarıda bırakıp babasından kalan evde yalnız yaşamaya ve Şamahı'da bir kiraathanede Türkiye'den ve Kafkasya'dan gelen gazete ve dergileri takip etmeye başladı. Şiirle ilgilendiği bu yıllarda yurt dışında öğrenim için akrabalarından yardım istediyse de bu isteği kabul edilmedi.

Mehmed Hâdî, 1902 yılı başındaki büyük Şamahı depremi üzerine baba mülkünü satarak Kürdemir'e göç etti. Burada açtığı attar dükkânı iş yapmayınca Ağa Efendi adlı bir hemşehrisiyle birlikte küçük bir okul açarak öğretmenliğe başladı, bir yandan da kendini yetiştirmeye çalıştı. Kalküta'dan *Hablü'l-metin*, İstanbul'dan *Sabah*, Bahçesaray'dan *Tercüman*, Bakü'den *Hayat* gazetesini takip etti. İlk şiir ve yazıları Bakü'de Hüseyinzâde Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmed'in çıkardıkları *Hayat* gazetesinde 1905'te yayımlandı.

1906'da Mustafa Lutfi Efendi'nin davetini kabul ederek Heşterhan'a gidip bir süre onun çıkardığı *Burhân-ı Terakkî*'de çalıştı, bir yandan da Dârüledep adlı okulda öğretmenlik yaptı. Kasım 1906'da Bakü'de *Füyûzât* dergisini çıkarmaya başlayan Hüseyinzâde Ali Bey'in daveti üzerine Bakü'ye gidip dergide çalışmaya başladı. *İrşad* ve *Terakkî* gibi gazetelerde de şiir ve yazılarının yayımlanmasına rağmen asıl çalışmalarını *Füyûzât*'a verdi. Hüseyinzâde Ali Bey'in etkisiyle Türkiye edebiyatıyla daha yakından ilgilendiği bu dönemde dünya edebiyatı hakkındaki bilgisini de geliştirdi. Bu yıllardaki şiirlerinde özellikle hürriyet fikrine ve siyasî konulara gösterdiği ilgi dikkati çeker. 1908-1910 yıllarında Azerbaycan'da yayımlanan *Teze Hayat*, *Hakikat*, *İttifak*, *Terakkî*, *Seda* gazetelerinde ve Bahçesaray'da çıkan *Tercüman* gazetesinde şiir ve makaleleri neşredildi. Bu dönemde İran'da ve Türkiye'de ortaya çıkan meşrutiyet hareketlerini dikkatle izledi ve bu hareketleri Türk-İslâm dünyasının kurtuluşu olarak değerlendirdi destekledi.

Mehmed Hâdî'nin Türk-İslâm dünyasının sosyal-siyasal problemleri, Şark'ın uyanışı, istibdattan kurtuluş, hürriyet ve vatan severlik, eğitim öğretim meseleleri, kadın hakları ve aşk konularını işlediği

ilk şiir kitabı *Firdevs-i İlhâmât* (1908) büyük ilgiyle karşılandı. Abbas Sihat, Hüseyin Câvid, Abdullah Şâik, Ahmet Cevad gibi şahsiyetlerin temsil ettiği romantik akımın en dikkate değer şairlerinden biri olarak kabul edildi.

Türkiye'de ilân edilen meşrutiyet bütün Rusya müslümanları arasında büyük bir heyecan ve ümit doğurmuştu. O yıllarda özellikle tahsil için Türkiye'ye gelen Rusya vatandaşı birçok Türk gibi Mehmed Hâdî de 1910 baharında İstanbul'a gelerek Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hüseyin Kâzım Kadri'nin birlikte çıkardıkları *Tanin*'de çalışmaya başladı. Aynı zamanda *Rübâb*, *Şehbâl*, *Mehtab*, *Hilâl*, *Şehrah* gibi yayın organlarında şiirleri, yazıları ve tercümeleri yayımlandı. Bu sırada özellikle Rıza Tevfik'le (Bölükbaşı) yakın ilişkileri oldu. Aynı dönemde yazdığı bazı yazılarında sevgi ve güven duyduğu Jön Türkler'i sert bir dille eleştirmeye başlaması İttihatçılar'ı rahatsız ettiğinden Selânik'e sürgün edildi, hatta öldürülmekten zor kurtuldu. Büyük ümitlerle geldiği Türkiye'den hayal kırıklığına uğramış ve ruh sağlığı bozulmuş olarak Şubat 1914'te Bakü'ye döndü. Bir süre hastahane tedavisi gördükten sonra *İkbâl* gazetesinde çalışmaya başladı. İkinci şiir kitabı *Şükûfe-i İlhâm*'ı bu sırada yayımladı. Maddî ve mânevî sıkıntılar onu, I. Dünya Savaşı'nda Ruslar'ın Karpatlar'a (Galiçya'ya, ardından Polonya'ya) gönderdiği Azerbaycan birliğinde imam olarak görev almaya sevketti. Üç yıl sonra Bakü'ye dönen Mehmed Hâdî'nin şiirleri ve özellikle *Elvâh-ı İntibâh yahut İnsanların Tarihi Faciası* (1918) adlı büyük manzumesi cephede geçen günlerinin yansımalarıdır.

Mehmed Hâdî, 1917 Rus İhtilâli'ni dönemin birçok aydını gibi mazlum milletlerin kurtuluşu olarak benimsedi. Ancak çok geçmeden Bakü'de büyük çoğunluğunu Ermeniler'in ve Ruslar'ın oluşturduğu "Bakü Komünası"nın 1918 yılı Martında gerçekleştirdiği Türk-müslüman katliamı onu derinden sarstı. Bir süre sonra kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni sevinçle karşıladı; cumhuriyeti kuran şahsiyetleri ve bu uğurda şehid olan askerleri yücelten şiirler yazdı. Ömrünün son yıllarında Bakü'de bunalmı ve ihtiyaç içinde derbeder, kendi bastırıldığı şiirleri sokaklarda satır bir duruma düştü. Mayıs 1920'de Bolşevikler'e ve onlarla iş birliği yapan Ermeniler'e karşı sert ve kanlı bir direnmenin ardından teslim olan Gence'de bulunan Mehmed

Hâdî şehirdeki katliamın da etkisiyle bir daha kendini toparlayamadı ve bir hastahane de öldü.

Siyasî ve edebî idealleriyle Türk-İslâm birliğine inanan Mehmed Hâdî, Servet-i Fünûn anlayışına yakın bir Osmanlı Türkçesi'yle yazmayı tercih etmiştir. Bunda, Nâmık Kemal'den sonra hayranlık duyduğu Abdülhak Hâmid ve Tevfik Fikret'in etkisi olduğu kadar o dönemde sadeleştirilmiş bir Türkiye Türkçesi'ni Türk dünyasının ortak yazı dili haline getirmeye çalışan Gaspıralı İsmâil Bey'in de etkisi olmalıdır. Mehmed Hâdî bu üç şair hakkında bazı şiirler ve onlara nazîreler yazmıştır. Türkiye'den hayal kırıklığıyla dönmesi, I. Dünya Savaşı'nın Türklük için felâketle sonuçlanması, Kafkasya'daki Ermeni-müslüman çatışmaları, Bolşevikler'in Azerbaycan'ı istilâsı onun şiirlerine geniş bir şekilde yansımıştır.

Sovyet döneminde hakkında ciddi araştırma ve değerlendirme yapılamayan Mehmed Hâdî'nin eserleri henüz gereği gibi derlenip incelenmemiştir. Türkiye basınında çıkan şiir ve yazıları Selim Refik Refioğlu tarafından kısmen araştırılmış (bk. bibl.), yakın zamanlarda ise daha geniş bir araştırma Mehdi İsmayilov tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.). Refik Zekâ (*Mehmed Hadi*, Anadan olmasının 100 illiyi münasibetile, Bakı 1979) ve Eziz Mirehmedov'un (*Mehmed Hadi*, Bakı 1985) eserlerinde hayatının çeşitli dönemlerinin aydınlatılmasından çok eserlerinin pek de objektif olmayan tahlilleri yapılmıştır. Azerbaycan'da Mehmed Hâdî hakkındaki tarafsız ilmî değerlendirmeler ancak 1992'den sonra yapılmaya başlanmıştır. Eserlerinin iki cilt halinde yayımlanması planlanmış, ancak I. cilt bastırılabilmiştir (Bakı 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Hadi, *Seçilmiş Eserleri I: Lirik-Poemalar-İktibas ve Tercüme* (der. E. Hüseyinov v.dğr.), Bakı 1978; a.mlf., *Veten Bir Kerbelâ* (der. Vaqif Behmenli), Bakı 1996; Midhet Ağamirov, *Mehmed Hadi'nin Felsefesi*, Bakı 1987; Vilayet Muhtarova, "Mehmed Hadi", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara 1993, IV, 240-256; Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1994, s. 229-238; Yaşar Qarayev, "Mehmed Hadi", *Azerbaycan Edebiyatı. XIX ve XX. Yüzyiller*, Bakı 2002, s. 443-458; Mehdi İsmayilov, *Azerbaycanlı Şair Mehmed Hadi'nin Türk Basınında Çıkan Yazı ve Şiirleri: 1910-1913* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü; Selim Refik Refioğlu, "Türkiye Matbuatında Mehmet Hadi'nin Şiirleri", *AYB*, sy. 7-8 (1932), s. 286-290.

YAŞAR KARAYEV – YAVUZ AKPINAR

MEHMED HALİFE

XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi.

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Eserinin giriş kısmında kendini Mehmed b. Hüseyin el-Bosnevî şeklinde tanıtır. Halife unvanı ise sarayda Seferli Odası'ndaki görevini niteler. Eserinden çıkarılabilen bilgilere göre Bosnalı olup 1043'te (1633-34) IV. Murad döneminde İstanbul'a geldi. Bir süre Hasbahçe'de çalıştıysa da buradaki ağır çalışma ortamına dayanamadığı için ayrıldı ve Gürcü Kenan Paşa'nın hizmetine girdi. Onun maiyetinde Revan seferine katıldı, Ahıska'nın fethine şahit oldu (1045/1635). Kenan Paşa Özi valiliğine tayin edilince onunla birlikte gitti. Yine Bağdat seferi sırasında (1048/1638) Revan'ı yağmalamakla görevlendirilen Kenan Paşa'nın yanında yer aldı. Onun hizmetinden ne zaman ayrılıp saraya girdiği hakkında bilgi vermeyen müellifin ifadelerinden bir ara Tarhuncu Ahmed Paşa'ya da intisap ettiği anlaşılmaktadır. Sarayda Sultan İbrâhim döneminde Seferli Odası'nda hizmet görmeye başlayan müellif burada giderek yükseldi ve odanın önde gelen görevlileri (halife/kalfa) arasına girdi. Nitekim IV. Mehmed'in Muharrem 1070'te (Ekim 1659) ikinci defa Edirne'ye gidişi sırasında çamaşırcıbaşı yerine ibrikdar şâkirdliğiyle "kul üzerinde zabıt" kaldığını ifade eder. Eserini de bu dönemde yazmaya başlayıp 24 Şâban 1075'te (12 Mart 1665) tamamladığını belirtir. Sarayda başka ne gibi vazifelerde bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Vefat tarihi de bilinmemektedir. Eserine eklediği şiirlerinde "Ülfeti" mahlasını kullanmıştır.

IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed dönemlerinde özellikle sarayda meydana gelen olaylara yakından şahit olduğu anlaşılan Mehmed Halife bunları sistematik olmayan bir şekilde toplamış ve *Târîh-i Gilmânî* adı verilen eserini meydana getirmiştir. Kitap, saray içinden yazarın mensup olduğu çevrenin görüşleri istikametinde kaleme alınmış olması ve canlı tasvirleriyle önem kazanmıştır. *Târîh-i Gilmânî* iki telif safhası geçirmiştir. İlk telifin nüshası eksik ve acemice kopya edilmiş şekliyle bugüne ulaşmış olup 1043-1070 (1633-1660) yılları arasını içine alır. Bu nüsha müellifin görüp işittiklerini, yer yer şahsî görüşlerini tesbit eden dağınık bir hâtirat özelliği taşır ve döne-

min padişahları ile devlet adamları hakkında ağır tenkitleriyle dikkati çeker. Daha sonra yazar bu metni yeniden ele alarak gözden geçirmiş, ilâvelerde bulunmuş, karışık anlattığı olayları kronolojik bir sıraya koyarak bab ve fasıllar halinde tasnif etmiş, ağır tenkitleri, bazı şahsî düşüncelerini ve kendisi hakkındaki bilgileri çıkarmıştır. Ayrıca metni üslûp bakımından da gözden geçirip imlâsı bozuk yerleri düzeltmiş, konuyla ilgili manzum parçaları ekleyip esere edebî bir veche kazandırmaya çalışmıştır. Bu son telifi aksettiren metin IV. Murad'ın cülûsundan Vasvar Antlaşması'na kadar uzanan dönemi ihtiva eder (1032-1075/1623-1664). Üç bab, bir hâtimedden oluşan bu telifte IV. Mehmed dönemi başlarındaki ocak ağalarının tahakkümü, Çınar Vak'ası, Erdel ve Ujvar seferleriyle 1070'teki (1660) büyük yangın, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın devlet maliyesiyle ilgili takdim ettiği defter, Köprülü Mehmed Paşa'nın Akdeniz ve Boğaz seferleri anlatılır. Saraydaki dedikoduların yanı sıra Halep Beylerbeyi Ali Paşa'nın, Celâlî Abaza Hasan Paşa'nın katli hakkındaki mektuplarının suretlerine de yer verilir. Hâtime kısmında IV. Mehmed'in özellikleri, halka merhametli muamelesi, harem teşkilâtı, Enderun'da yetişen ve müellifin çağdaşı olan seçkin simalar hakkında bilgiler vardır. Saraydaki olaylarla ilgili bilgiler sonraki tarihçilerden Abdi Paşa ve Naîmâ tarafından kullanılmıştır.

Eser, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın 1340 r. (1924) yılına ait sayılarında (yeni seri cüz 1-6) mecmuanın 10. ilâvesi olarak Ahmed Refik (Altınay) tarafından bir mukaddime ile birlikte neşredilmiştir. Bu neşir, Ahmed Refik'in özel kütüphanesinde iken daha sonra Türk Tarih Encümeni'ne hediye ettiği nüshaya dayanır (TTK Ktp., nr. 509). Ancak burada Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha (Revan Köşkü, nr. 1036) kullanılmamıştır. Eserin Ahmed Refik Altınay neşrine dayalı sadeleştirilmesi Kâmil Su tarafından yapılmış (İstanbul 1976), ayrıca her iki yazma nüshanın karşılaştırıldığı bir başka sadeleştirme Ömer Karayumak tarafından gerçekleştirilmiş ve Tercüman 1001 Temel Eser serisinde yayımlanmıştır (seri nr. 74, İstanbul, ts.). İlk redaksiyona ait olup ikincisine göre hayli farklılıklar ihtiva eden nüsha ise Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunmakta olup (Vienna Nationalbibliothek, H. O., nr. 82) faksimile olarak Buğra Atsız tara-